

تمدن اسلامی

بررسی و تحلیل دانشنامه‌های تمدن اسلامی
به زبان‌های گوناگون از ۱۸۰۰ تاکنون

ویراستار: آپتین خانباغی (دانشگاه کمبریج)

ترجمه:

سید حسام‌الدین آل یاسین

عباس احمدوند

نگار داوری اردکانی

محمد عباسی

نشر خاموش

تمدن اسلامی

بررسی و تحلیل دانشنامه‌های تمدن اسلامی
به زبان‌های گوناگون از ۱۸۰۰ تا کنون

سازمان شاره‌نگاری
جمهوری اسلامی ایران

-
- عنوان و نام پدیدآور: تمدن اسلامی: «بررسی و تحلیل دانشنامه‌های تمدن اسلامی به زبان‌های گوناگون
(از ۱۸۰۰ تا کنون)» / ویراستار آپتین خانباغی: ترجمه عباس احمدوند ... [و دیگران].
مشخصات نشر: تهران: نشر خاموش، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری: ۵۳۲ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۰۳۶-۸۹-۴
وضعیت فهرست نویسی: فیفا
یادداشت: ترجمه سیدحسام‌الدین آل‌یاسین، عباس احمدوند، نگار داوری‌اردکانی، محمد عباسی.
موضوع: تمدن اسلامی -- دایره‌المعارف‌ها -- چکیده‌ها
موضوع: Islamic civilization -- Encyclopedias -- Abstracts
شناسه افزوده: خانباغی، آپتین، ویراستار
شناسه افزوده: Khanbaghi, Aptin
شناسه افزوده: احمدوند، عباس، ۱۳۵۲ - مترجم
شناسه افزوده: Ahmadvand, Abbas
رده‌بندی کنگره: Z3۰۱۴
رده‌بندی دیویی: ۰۱۶/۹۰۹۰۹۷۶۷
شماره کتابشناسی ملی: ۵۷۷۳۲۰۸
-

تمدن اسلامی

بررسی و تحلیل دانشنامه‌های تمدن اسلامی
به زبان‌های گوناگون از ۱۸۰۰ تا کنون

ویراستار: آپتین خانباغی (دانشگاه کمبریج)

ترجمه:

سید حسام‌الدین آل‌یاسین

عضو هیئت علمی دانشگاه زنجان

عباس احمدوند

عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

نگار داوری اردکانی

عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

محمد عباسی

عضو هیئت علمی بنیاد دایره‌المعارف اسلامی

نشر علم‌پوش

نشر خاموش

نام کتاب:	تمدن اسلامی
ویراستار:	بررسی و تحلیل دانشنامه‌های تمدن اسلامی به زبان‌های گوناگون از ۱۸۰۰ تا کنون
مترجمان:	آپتین خانباغی سید حسام‌الدین آل یاسین، عباس احمدوند نگار داوری اردکانی، محمد عباسی
طرح جلد:	مجید شمس‌الدین
ویرایش و صفحه‌آرایی:	نشر خاموش
چاپ و صحافی:	چاپ دیجیتال نقطه
چاپ / شمارگان:	اول ۱۳۹۸ / ۳۰۰ نسخه
قیمت:	شومیز ۹۵۰۰۰ هزار تومان / سخت ۱۰۸۰۰۰ هزار تومان
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۶۰۳۶-۸۹-۴
تمامی حقوق این اثر برای نشر خاموش محفوظ است.	
ارتباط با نشر خاموش: ۰۹۱۲۰۱۷۸۱۹۴ ۰۹۱۳۱۷۸۱۹۲۰	
www.khamooshpub.ir www.khamooshpub.com @khamooshpubch	
تهران، ولنجک، خیابان گلستان سوم، پلاک ۳، همکف	

هرگونه کپی‌برداری، برداشت و اقتباس از تمام یا قسمتی از این اثر، منوط به اجازه‌کشی ناشری باشد.

مرکز بخش: بخش فتنوس، میدان انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردیبهشت)، بن بست مبین، شماره ۴
تلفن: ۶۶۴۶۰۰۹۹ / ۶۶۴۰۸۶۴۰
مرکز بخش: بخش چشمه، بلوار دماوند، بعد از سه راه تهران پارس بلوار اتحاد، اتحاد ۱۱، پلاک ۸
تلفن: ۷۷۷۸۸۵۰۲ / ۷۷۱۴۴۸۰۸ / ۷۷۱۴۴۸۲۱
فروشگاه: کتابفروشی توس، خیابان انقلاب، نبش خیابان دانشگاه، پلاک ۱۷۸
تلفن: ۶۶۴۶۱۰۰۷

فهرست

۱۷		دانشنامه جهان اسلام
۲۳		سپاسگزاری
۲۵		مقدمه
۳۷		کورشات اکرم اویکو کو
۳۹		رابرت بی. کمبل
۴۱		زکی محمد مجاهد
۴۳		سید عبدالحی
۴۵		رماقالی نورقالیف
۴۷		حمدی الطاهری
۵۵		صُبحی سعید طوقان
۶۰		محمود حمدی زقزوق
۶۴		وهبه زُهیلی
۶۶		ثروت عکاشه
۶۸		اسد کورکماز
۷۰		توران قره‌داش
۷۲		نورالدین البایراک
۷۴		دوغان هسول
۷۶		اسد کورکماز

- ۷۸ حسن واسوف، اولریچ مَرزولف، ریچارد وِن لیون
- ۸۱ یعقوب محموداف
- ۸۳ میاه ساجاهان و اسلام سراجول
- ۸۶ یلماز اوزتونا
- ۸۹ جرج لیرولا دلگادو و خوزه میگو پورتا ویلشز
- آتواین گالاند، بارتلمی هربلوت، کلودا ویسدلو، هنریک آلبرت شولتز و یوهان
- ۹۲ یعقوب ریسکه
- ۹۴ الیور لی من
- ۹۶ گوردون دی، نیوبی، پیر بالانای
- ۹۹ چتین توزونر، رجای آقبول و صفا قلیچ اوغلو
- ۱۰۲ مایکل آر، تی دامپر و بروس ای، استنلی
- ۱۰۴ سیریل گلاسه
- ۱۰۶ عزیز اس عطیه
- ۱۱۴ عبدالحسین سعیدیان
- ۱۱۶ کاظم موسوی بجنوردی
- ۱۱۹ احمد عطیه‌الله
- ۱۲۱ حمید رشیدی
- ۱۲۳ جعفر شرف‌الدین، احمد حاطوم و محمدتوفیق ابوعلی
- ۱۲۵ بهاء‌الدین خرمشاهی، کامران فانی و احمد صدر حاج‌سیدجوادی
- ۱۲۸ محمدجعفر جعفری لنگرودی
- اسدالله معظمی گودرزی، ژاله آموزگار، مصطفی اجتهادی و محسن بهلولی
- ۱۳۱ فسخودی
- ۱۳۴ عباس سرمدی
- ۱۳۶ ژانت د، لازاریان
- ۱۳۹ ژاله متحدین و محمدجعفر محجوب
- ۱۴۱ محمد کاظمینی
- ۱۴۴ بهاء‌الدین خرمشاهی

۱۴۷.....	داریوش آشوری.....
۱۵۰.....	اسماعیل سعادت.....
۱۵۲.....	خیرالدین زرنگلی و احمد الآوینه.....
۱۵۴.....	میشل آلبین.....
۱۵۸.....	محمدعلی امیرمعزی.....
۱۶۰.....	ماسیمو کامپانینی.....
۱۶۶.....	دوغان هسول، بلند اوزر، علی گوگلی.....
۱۶۸.....	جورج لیرولا دلگادو، پورتو ویلشز و خوزه میگوئیل.....
۱۷۰.....	امیلیو گالیندو آگویلار.....
۱۷۳.....	سیریل گلاسه، میرنس کواش، فکرت پاشا نویچ، سجاد امامویچ، حارث مورتز و دیزینان هندزیچ.....
۱۷۶.....	آر. آی. اگوان و کومار ناگندرا سینگ.....
۱۷۸.....	احسان یارشاطر.....
۱۸۱.....	اتحادیه بین‌المللی فرهنگستان‌ها.....
۱۸۵.....	مسعودعلی‌خان و شیخ‌ازهر اقبال (ویراستاران).....
۱۸۷.....	توفیر محمدخان، عارف علی‌خان، توفیر محمدخان و عارف علی.....
۱۹۰.....	حسن کمال.....
۱۹۲.....	ام. آر. کی. آفریدی و عارف علی‌خان.....
۱۹۴.....	کویت: وزارت برنامه‌ریزی.....
۱۹۶.....	سینگ ناگندرا کومار.....
۱۹۸.....	ام. اچ. سید و تارو بهل.....
۲۰۰.....	جین دمن مک‌آلیف.....
۲۰۲.....	عبدالمعبودخان، سینگ و ناگندرا کومار.....
۲۰۴.....	محمد طاهر.....
۲۰۷.....	کیز و رستیگ.....
۲۱۰.....	جولی اسکات میسامی و پل استارکی.....
۲۱۳.....	ربکا هیلانر.....

۲۱۵	جی.اچ.ای.یونیل.....
۲۱۷	ریچارد سی مارتین.....
۲۱۹	ایان ریچارد نتون.....
۲۲۱	محمد هشام کبانی.....
۲۲۴	کوبین رینهارت و لاله بختیار.....
	نیک عبدالرحمان، کمال ام‌حسن، خون و وای گونگ، نیک‌حسن شوهامی،
	ایونگ جین اونگ، ای سوپادمو، بصری بن غزالی، سانی شام، فی وون چن،
۲۲۶	شن هوای یونگ و خانگ بون چیا.....
۲۲۹	فیلیپ متار.....
	سیتی شامی، سعاد جوزف، افسانه نجم‌آبادی، آی جین اسمیت، جولی پتیت و
۲۳۱	ژاکلین سیانو.....
۲۳۳	دوام ام راهارگو و بودهی منور رحمان.....
۲۳۵	هیلمن هادیکوسوما.....
۲۳۷	عبدالعزیز داهلان (ویراستار).....
	مصطفی ای بیسری (کیای حاجی)، ابوسعدی حبیب، عبدالرحمان وحید و
۲۳۹	ساهال کی.ایچ.ای مکفودز.....
۲۴۱	نینا ام.آرماندو.....
۲۴۳	هارون ناسوشن.....
۲۴۵	آده آرماندو.....
۲۴۷	ام.یونان یوسف.....
۲۵۲	نورخالص مجید و بودهی منور رحمان.....
۲۵۵	اچ.ای.اچ.هاراهاپ و سوئگارد پوئریاکاواتجا.....
۲۵۸	لوکا کاراکا سیپتا.....
۲۶۰	توفیق عبدالله.....
۲۶۶	بی ایچ دی.آنزاکین اس دی ان.....
۲۶۸	کیو.ایچ.هنزارواف (خونزارواف) و وان توخلیو.....
۲۷۰	نورالدین روشو بونگول.....

۲۷۲.....	محمود طلوعی.....
۲۷۴.....	جواد نوربخش.....
۲۷۷.....	حسینعلی ملّاح.....
۲۷۹.....	ویراستار احمد جویزچی.....
۲۸۴.....	کارل بروکلمان.....
۲۸۹.....	ابراهیم ارشاهین.....
۲۹۱.....	آرتور برنل، ویلیام کروک و هنری یول.....
۲۹۴.....	محمدیمین قریشی.....
۲۹۶.....	جی وی میلوسلاوسکی و ال وی نگریا.....
۳۰۱.....	ام.تی. هوتسما.....
۳۰۴.....	وحید چابک.....
۳۰۶.....	رنه لوت، وارنر آنده و اودو اشتاین بک.....
۳۰۹.....	کروئلو کایرل.....
۳۱۱.....	ای.ام. پریماکف و ان.ای ایوانف.....
۳۱۳.....	ای.جی دانزل.....
۳۱۵.....	اس.ام. پروزورف.....
۳۱۷.....	جان.ال اسپوزیتو.....
۳۲۲.....	هیروشی سوزوکی.....
۳۲۴.....	کازوکو شیوجیری و می ساکو آی کدا.....
۳۲۶.....	کاگایا هیروشی و موتوکو کاتاگورا.....
۳۲۸.....	کازوو اووتسوگو.....
۳۳۰.....	مسعودو جامانا و سلینا خُسینا.....
۳۳۳.....	آکیرا گوتو و یوزو ایتاگاکي.....
۳۳۵.....	سعید ام. شیخ.....
۳۳۷.....	ابوالفضل نوراحمد.....
۳۳۹.....	تحسین یازیچی.....
۳۴۲.....	توران دورسان.....

۳۴۴	دارکو تاناسکویچ و مرکز اسمالایک
۳۴۶	محمد معین، جعفر شهیدی و علی اکبر دهخدا
۳۴۹	محمدصادق محمد الکرباسی
۳۵۱	مصطفی حسینی دشتی
۳۵۴	محمد اسحاق ظفر
۳۵۶	مُفَرَّج طونی
۳۵۹	احمد الموصلی
۳۶۱	محمد عبدالستار عثمان
۳۶۳	عبدالرحیم غالب
۳۶۵	ابراهیم عبدالعزیز
۳۶۷	احمد شلبی
۳۷۲	مصطفی مراد دباغ
۳۷۶	خدیجه نبروای
۳۷۸	سمیر سرحان
۳۸۳	جیرار جهامی
۳۸۶	رفیق العجم
۳۸۹	سمیع دغیم
۳۹۲	رفیق العجم
۳۹۴	مروان حمدان، علاء الرشق و حسن بطوش
۳۹۶	محمدشریف صواف
۳۹۸	عظیم انانجی
۴۰۰	ریچارد وی ویکس
۴۰۲	سوبود کاپور
۴۰۵	دوگن شبان
۴۰۷	شماری از مؤلفان
۴۱۱	بکر شاهین
۴۱۴	محمود کمال اینال

۴۱۷	جان ال. اسپوزیتو.....
۴۱۹	سقا عاشربیک.....
۴۲۲	ای. نیسان بانوف.....
۴۲۵	الیور لی من.....
۴۲۷	ذوالفقار کاظم.....
۴۲۹	مدحت سرتواغلو.....
۴۳۱	ابراهیم علاءالدین گوسا و سرور رفعت اسکت.....
۴۳۳	ای. نیسان بانوف.....
۴۳۵	ذوالفقار کاظم.....
۴۴۲	جلال اسد آرسون.....
۴۴۴	مهدی بامداد.....
	سید محمد علی، محمد حسن حسرت، عنایت الله فیضی، برجه، علی خان شیرباز
۴۴۶	و جمشید خان دکھی.....
۴۴۹	اسیورامو کیوکای نیهون.....
۴۵۱	فاطمه مژگان کانبور و محمود کمال اینال ابن الامین.....
۴۵۴	ویراستار مراد یاچلین.....
۴۶۰	محمد عدنان کاتبی.....
۴۶۲	حافظ محمد مطی و نزار أباطه.....
۴۶۴	محمد نزار تمیم، زهیر ظاظا و خیرالدین زرکلی.....
۴۶۶	ویراستار ام.خ. خاسائف.....
۴۶۹	ویراستار ام.خ. خاسائف.....
۴۷۱	عزیز چالیشیار.....
۴۸۳	ازل اروردی، مصطفی کوتلو، محمد دی دوغان و ابوبکر ایدم.....
۴۸۶	صدیق کی تورال.....
۴۸۹	آتیلا ازکریملی.....
۴۹۱	ای. نیسان بانوف.....
۴۹۳	احسان ایشیک.....

۱۲ ■ بررسی و تحلیل دانشنامه‌های تمدن اسلامی

- ۴۹۵..... حسن جلال گوزل، قوجا سلیم و کمال چیچک
- ۴۹۸..... خلیل اینالچق، یوسف هالاچوغلو، حسن جلال گوزل
- ۵۰۱..... سعدالدین نزهت ارگون
- ۵۰۳..... محمد مطی حافظ و اباضه نزار
- ۵۰۵..... محمد شفیع
- ۵۰۸..... فضل الرحمن
- ۵۱۰..... مورودژن امین اف
- ۵۱۳..... علی شیر عزیزهوژاف
- ۵۱۵..... ابراهیم مؤمن اف
- ۵۱۷..... اکرم چاکراوغلو
- ۵۲۳..... حسام‌الدین توروس
- ۵۲۹..... مری کارن ون گامینبرگ و اودو اشتاین بک

مقدمه مترجمان

کتاب پیش رو را باید تلاش چشمگیری در معرفی ملت‌هایی دانست که چندان‌که باید از طریق زبان‌های بومی و اصلی خویش از یکدیگر اطلاع ندارند و پیوسته به وسیله منابع فرنگی به دنبال شناسایی و تحقیق درباره یکدیگر هستند. چنان‌که در مقدمه مترجمان آمد، در اثر حاضر ارائه حدود دویست دائرةالمعارف جامع و گاه مختص به یک زمینه معین علمی در شناسایی و معرفی فعالیت‌های علمی کشورهای شرقی به یکدیگر بسیار اهمیت دارد، به‌ویژه آنکه کتاب به سه زبان انگلیسی، عربی و ترکی عرضه شده و اکنون این ترجمه فارسی برای بسیاری از گویشوران کشورهای شرقی، از شمال آفریقا تا ایران، شبه قاره هند و شرق آسیا مفید و کاربردی است. باین‌همه کتاب از نقص‌ها و ایرادهای روشی و رویکردی خالی نیست و لازم است خواننده آگاه در مراجعه و استفاده از کتاب، حتماً آن‌ها را در نظر آورد. بدین‌منظور مهم‌ترین ملاحظات و نقدهای وارد بر کتاب را در قالب محورهایی کلی معرفی و بررسی خواهیم کرد و نقدهای موردی را در جای‌جای ترجمه به‌صورت پانویشت‌نشان خواهیم داد. بدیهی است که خوانندگان محترم

نمونه‌های روشن و دقیق نقدها و ملاحظات محوری را در کتاب مشاهده خواهند کرد.

۱. محور اول را باید به نحوه مواجهه کتاب با گزاره‌های عقیدتی و اندیشه‌ای اسلامی اختصاص داد. متأسفانه برخی مدخل‌های کتاب حاوی سوگیری‌هایی نه‌چندان علمی بود که مترجمان در پانویست به ارائه نقدهای فشرده‌ای درباره آن‌ها پرداخته‌اند و به سبب اهمیت و ارزش کتاب و با نظر به ضرورت امانت‌داری در ترجمه، کمترین تغییری در متن کتاب ایجاد نکرده‌اند و همه نقدها را در پاورقی‌های خود بر کتاب تذکر داده‌اند. تنها در یک جا، در *دانشنامه ایران‌یان ارمنی*، نگارنده نسبتی ناروا و نیم‌خطی را به ایران وارد آورده بود که با توجه به نادرستی آن سخن، در ترجمه حذف شد بی‌آنکه کوچک‌ترین خللی در ترجمه و حفظ امانت در نقل سخن وارد شده باشد.

۲. محور دوم: کتاب حاوی دویست مدخل دائرةالمعارفی است؛ اما واقعیت آن است که چنان‌که خواننده آگاه در عمق مطالب کتاب مشاهده خواهد کرد، در مواردی محدود دربردارنده هر کتابی است که نام دائرةالمعارف را بر خود نهاده است، بی‌آنکه به معنای دقیق و درست کلمه، آن اثر دائرةالمعارف باشد؛ همچنین در برخی نمونه‌های انگشت‌شمار، در واقع آثار مدخل‌شده فهرست یا فهرست‌واره‌ای از علوم گوناگون به شمار می‌رود و در نسبت دادن این‌گونه آثار به عبارت دائرةالمعارف و در آوردن تمامی آن‌ها ذیل عنوان تخصصی دائرةالمعارف، عملاً تسامح صورت گرفته است؛ بنابراین باید تأکید کرد که در مواردی محدود نویسندگان کتاب حاضر چندان درک درستی از مفهوم و مصداق دقیق دائرةالمعارف نداشته‌اند و از نظر رویکردی متناقض عمل کرده‌اند. این نوع خطاها در کتاب انگشت‌شمار است و با توجه به تطبیق بسیاری از آثار با عنوان دقیق دائرةالمعارف، از ارزش

علمی کتاب و ضرورت آشنایی ایرانیان با آن و مراجعه بدان کاسته نمی‌شود.

۳. محور سوم: متأسفانه کتاب از منظر ملاحظات روشی و اصول علمی حاکم بر دائرةالمعارف‌ها کاستی‌هایی دارد؛ بدین معنا که اول، در ارائه نام هر اثر وحدت رویه وجود ندارد و در برخی موارد عنوان کتاب به انگلیسی یا زبان‌های دیگر آمده و گاه نیامده که استفاده از کتاب را با دشواری‌هایی مواجه می‌کند؛ البته مترجمان این‌گونه ایرادها را برطرف کرده‌اند و هم در عنوان آثار و هم در صورت لزوم در پاورقی به استاندارد و یکدست‌سازی عنوان‌ها همت گمارده‌اند. دوم، شناسه هر مدخل (در اینجا هر کتاب) گاه با استانداردهای دائرةالمعارف‌ها فاصله دارد. نکته سوم آنکه هر دائرةالمعارفی ضرورتاً اسنادهای خود را در پایان هر مدخل می‌آورد؛ حال بماند که در برخی از این کتاب‌ها مانند *دانشنامه جهان اسلام*، نویسنده هر مدخل ملزم به ارجاع‌دهی درون‌متنی و مستندسازی سخن و نقل خود است. متأسفانه کتاب حاضر در درون یا در پایان هر مدخل هیچ‌گونه ارجاعی ندارد.

بنابراین در این نکته‌ها از اصول دائرةالمعارف‌نویسی فاصله می‌گیرد و هر مدخل نوشته شده عملاً مدخل نیست. با این حال مترجمانی که خود تجاربی در دایرةالمعارف‌نویسی دارند، تشخیص دادند که خود معرفی هر مدخل، حتی بدون ارجاع و استناد، آن قدر برای خواننده فارسی‌زبان اهمیت و ضرورت دارد که سال‌ها وقت و زمان در امر ترجمه دشوار متنی با اعلام و اصطلاحات به زبان‌های گوناگون صرف کنند.

ایراد چهارم آنکه برخلاف دایرةالمعارف‌های حرفه‌ای و تخصصی، فراوانی و بسامدی منطقی در توزیع نویسندگان متخصص هر مدخل وجود ندارد و ناگزیر ویراستار اصلی کتاب، آبتین خانباغی، بنا به ضرورت‌های تولید یا یافت‌نشدن نویسندگانی متخصص، در برخی موارد مدخل‌های

بسیاری از کتاب‌های تاریخی، تمدنی، جغرافیایی، هنری، ادبی و... را به چند نویسنده خاص سفارش داده‌اند و چنان‌که خواننده آگاه مشاهده خواهد کرد، برخی نویسندگان ده‌ها برابر برخی نویسندگان دیگر مدخل ایجاد کرده‌اند، غافل از آنکه در ایران و جهان نویسندگان متخصص‌تری یافت می‌شد که افزودن آنان، هم تنوع بسامدی نویسندگان را افزایش می‌داد و هم بر ارزش کتاب می‌افزود. ایراد پنجم هم بدان برمی‌گردد که برخی مدخل‌های نوشته شده؛ برای نمونه در بخش انگلیسی که اساس این ترجمه بوده است، اصیل نیست و به زبانی چون فارسی نوشته شده و چنان‌که در انتهای برخی مدخل‌ها آمده، مترجمانی چون نیکی اخوان به انگلیسی ترجمه کرده‌اند. طبیعتاً همین مسئله ایرادهای اساسی در انتقال و درک سخن اصلی هر کتاب در قالب مدخل شده، اصالت مطلب را خواهد کاست؛ از این رو مترجمان ناگزیر شده‌اند در مدخل‌های بسیاری، مدخل ترجمه شده به انگلیسی را با مدخل‌های نگاشته یا ترجمه شده به عربی و ترکی مقایسه کنند و تطبیق دهند تا متن فارسی اصالت و دقت کافی داشته باشد.

۴. محور چهارم: کتاب تمام دائرةالمعارف‌های مهم تمدن اسلامی را به‌طور کامل در بر ندارد؛ البته این نکته درک‌شدنی است که هیچ کتابی نمی‌تواند ادعا کند که جامع تمام اجزا و مباحث ضروری است و درعین حال نمی‌توان این نکته را از نظر دور داشت که در برخی موارد دربرداشتن برخی مدخل‌ها ناصواب و دفاع‌ناپذیر است؛ برای نمونه با کمال شگفتی، مدخلی را به دائرةالمعارف پیش رو و سه‌زبانۀ دانشنامۀ جهان اسلام اختصاص نداده و از ذکر آن به‌سهو یا به‌عمد چشم‌پوشی کرده است؛ بنابراین مترجمان تشخیص دادند که با آوردن گزارش کاملی از دانشنامۀ جهان اسلام در قالب یک مدخل، هم این نقیصه را برطرف کنند و هم خواننده آگاه را هرچه بیشتر در جریان روند رو به رشد تولید دائرةالمعارف در ایران قرار دهند:

دانشنامه جهان اسلام

در سال ۱۳۶۲، با دعوت آیت الله خامنه‌ای گروهی از نویسندگان بنیاد دائرةالمعارف اسلامی را تأسیس و کار تدوین دانشنامه جهان اسلام را شروع کردند. آنان معتقد بودند دائرةالمعارف‌هایی که در مغرب زمین درباره گذشته و حال جهان اسلام تألیف می‌شود، متأثر از طرز تلقی غربیان از اسلام و فرهنگ و تمدن اسلامی است. آنان در انتخاب نام برای مجموعه نیز به جای واژه «دائرةالمعارف» از واژه «دانشنامه» استفاده کردند که در متون قدیم سابقه داشت.

اقدام‌های اولیه برای تأسیس بنیاد دائرةالمعارف اسلامی از سوی جمعی به سرپرستی سیدمصطفی میرسلیم، مسئول وقت نهاد ریاست جمهوری، و با همکاری جمال‌الدین شیرازیان، عضو حوزه مشاوران رئیس‌جمهور در امور فرهنگی، آغاز شد. در شانزدهم بهمن ۱۳۶۲ اولین جلسه هیئت‌امنا برگزار شد و مهدی محقق به عنوان نخستین مدیرعامل بنیاد انتخاب شد. در نیمه اول ۱۳۶۳ مقدمات تأسیس بنیاد دائرةالمعارف اسلامی فراهم آمد و از پاییز همان سال فعالیت برای تدوین دانشنامه آغاز شد.

رئیس هیئت‌امنا

آیت الله خامنه‌ای ریاست عالی مرکز دائرةالمعارف اسلامی و دانشنامه جهان اسلام را بر عهده دارد. رضا استادی، نصرالله پورجوادی، غلامعلی حدادعادل، محمدرضا حکیمی، عبدالکریم سروش، سیدجعفر شهیدی، جمال‌الدین شیرازیان، ابوالقاسم گرجی، مهدی محقق و سیدمصطفی میرسلیم هیئت امنای اولیه بودند. مدتی بعد با شرکت نکردن رضا استادی و محمدرضا حکیمی، احمد طاهری عراقی (متوفی اردیبهشت ۱۳۷۰) در این هیئت عضویت یافت. طی سال‌های بعد با به عضویت درآمدن افراد جدید شمار اعضا به چهارده تن افزایش یافت.

مقاله‌های تألیفی و ترجمه

دانشنامه جهان اسلام مجموعه‌ای از مقاله‌های نظام‌مند به ترتیب الفبایی در قلمرو مطالعات اسلامی و فرهنگ و تمدن مسلمانان است که در بنیاد دائرةالمعارف اسلامی در ایران نوشته می‌شود. اصطلاحات علوم قرآنی، حدیث، فقه، کلام، عرفان، فلسفه، ادبیات و هنر، سیره انبیا و ائمه، آرای مفسران، متکلمان و فقها و محدثان از جمله موضوع‌های این دائرةالمعارف است. نگارش این دانشنامه از سال ۱۳۶۲ش آغاز و تاکنون ۲۶ جلد آن به زبان فارسی منتشر شده است. قرار است این دانشنامه در ۴۰ جلد پایان یابد. تاکنون یازده جلد از این مجموعه به زبان عربی و شماری نیز به زبان انگلیسی منتشر شده است. بخشی از مقاله‌های دانشنامه جهان اسلام به‌ویژه آنچه درباره اسلام و ایران و ادب فارسی است، اختصاصاً برای دانشنامه تألیف شده است. بخشی دیگر از مقاله‌ها به‌ویژه حوزه‌هایی که در ایران متخصص ندارد، ترجمه از منابع و مراجع مختلف است.

با توجه به اینکه در گذشته و حال چند دائرةالمعارف، مقاله‌های خود را با حروف «آ» و «الف» آغاز کرده‌اند، بنیاد دائرةالمعارف اسلامی برای اجتناب از دوباره‌کاری، کار دانشنامه جهان اسلام را با حرف «ب» آغاز و مقاله‌های

حروف «آ» و «الف» را به بعد واگذار کرد.

در *دانشنامه* تاریخ‌ها همه به هجری قمری است و در تاریخ‌های خاص، برای مثال آنچه به وقایع عصر جدید بسیاری از کشورهای اسلامی بازمی‌گردد یا حوادثی که به نحوی درباره جهان غیرمسلمان است، تاریخ میلادی نیز همراه آن ذکر شده است. وقایع ایران در دوره معاصر (از ۱۳۰۰ شمسی به بعد) نیز به تاریخ هجری شمسی است.

محتوای دانشنامه

• **مباحث جغرافیایی:** با توجه به محل نشر *دانشنامه* درباره ایران، علاوه بر استان‌ها و مراکز استان‌ها برای شهرها نیز مقاله نوشته می‌شود؛ همچنین روستاهایی در این کتاب مدخل دارند که پیشینه فرهنگی شایان توجه دارند یا حادثه مهمی در آن‌ها روی داده است. درباره سایر کشورها قرار کلی بر این است که به خود کشورها، مراکز و شهرهای دارای سابقه تاریخی آن‌ها در دوره اسلامی اکتفا شود.

• **کتاب‌ها:** فقط کتاب‌هایی معرفی می‌شوند که جایگاه اولی دارند؛ یعنی در میان کتاب‌های مشابه به دلیلی فضل تقدم دارند؛ برای مثال کتاب‌هایی که سال‌ها و قرن‌ها توجه دانشمندان را جلب کرده‌اند یا کتاب‌هایی که نقدها، شرح‌ها و حواشی بسیار بر آن‌ها نوشته شده است یا کتاب‌هایی که مدت طولانی در حوزه‌های آموزشی، کتاب درسی بوده‌اند.

• **اشخاص:** دایره انتخاب این موضوع کمی وسیع‌تر است. در این باره تقدم زمانی، اثرگذاری سیاسی اجتماعی و داشتن آثار علمی، از ملاک‌های انتخاب هستند. از دیگر ملاک‌ها، ایرانی و شیعه بودن آن‌هاست؛ زیرا شرح حال بسیاری از بزرگان جهان اسلام در منابع دائرةالمعارفی دیگر یافت می‌شود.

• **دانش‌های جهان اسلام:** این موضوع را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد

که به ترتیب اهمیت عبارت‌اند از: علومی که اصالتاً و صرفاً اسلامی هستند؛ مانند فقه، تفسیر، حدیث و کلام؛ علومی که در دوره اسلامی رشد، شکوفایی و توسعه یافته‌اند مانند ریاضیات، نجوم، فلسفه و طب؛ دانش‌هایی چون زبان و ادبیات عربی که مقدمه شناخت اسلامی تلقی می‌شوند و هنرهای رایج در سرزمین‌های اسلامی مانند موسیقی و نقاشی.

• **وقایع مؤثر بر زندگی مسلمانان:** از جمله این وقایع فعالیت گروه‌ها، جمعیت‌ها و احزاب به سبب نقشی است که در سیاست، اقتصاد و فرهنگ داشته‌اند. در این زمینه به حوادث و وقایع یکصد سال اخیر (دوره بیداری مسلمانان و عصر پیدایی نهضت‌های اسلامی در مقابل استعمار) توجه بیشتری خواهد شد. واقعیت‌های مربوط به انقلاب اسلامی ایران نیز نه تنها از آن حیث که بخشی مهم و سرنوشت‌ساز از تاریخ ایران است؛ بلکه به این سبب که نشانه تحرک و گرایش مسلمانان به استقلال و بازگشت به اصالت‌های فرهنگی و تمدنی خویش است، با رعایت اصول و ضوابط علمی حاکم بر مقاله‌ها، جای خاص خود را در دانشنامه دارد.

• **آداب و سنن قومی و فرهنگی:** آنچه به نحوی در جامعه و تاریخ مسلمانان و در فرهنگ و تمدن اسلامی حضوری نسبتاً دیرپا و نقش مثبت یا منفی داشته است، مانند آداب و رسوم قومی و دینی، جشن‌ها و اعیاد، درخت‌ها و اشیایی که ارزش فرهنگی و تمدنی دارند، مانند سروگردو و گلیم، خوراکی‌هایی که در متون دینی ذکر شده‌اند، مانند انجیر و انار و گیاهان دارویی و درختانی که نامشان در کتاب‌های علمی مسلمانان مطرح شده است.

دانشنامه جهان اسلام به زبان انگلیسی و عربی

«بنا به نوشته سایت دانشنامه جهان اسلام در جریان تألیف مقاله‌های این دانشنامه، برخی مقاله‌های بلند یا جستارهای منحصر به فردی که به لحاظ محتوایی و روش شناختی ممتاز باشند، به صورت کتاب‌های مستقل به زبان

انگلیسی و عربی منتشر می‌شوند. از *دانشنامه جهان اسلام* تاکنون ۲۶ جلد به زبان انگلیسی و ۱۱ جلد به زبان عربی منتشر شده است. همه مقاله‌های دانشنامه عربی و انگلیسی ترجمه مقاله‌های فارسی نیست و برخی از مقاله‌ها به سبب ویژگی ممتازی از بین مقاله‌های موجود انتخاب شده است.

از دیگر سویی، خواننده آگاه با مراجعه به برخی مراکز تخصصی همچون بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران (اکنون پژوهشکده دانشنامه‌نگاری پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) شاهد تولید و انتشار ده‌ها دائرةالمعارف در زمینه تمدن اسلامی به معنای عام کلمه خواهد بود که متأسفانه کتاب از اشمال بدان‌ها خالی است و امید می‌رود مترجمان در چاپ‌های بعدی کتاب، برخی از آن‌ها را در قالب مدخل‌های افزوده بر کتاب بیفزایند.

در پایان شایسته است برخی ملاحظات و نکات را به منظور استفاده بهینه از کتاب یادآوری کنیم:

۱. بسیاری از مدخل‌های این اثر را شماری از محققان سرتاسر جهان به زبان‌های گوناگون نوشته‌اند و سپس مترجمان به زبان انگلیسی برگردانده‌اند. در متن اصلی نام مترجمان مدخل‌ها در ذیل نام مؤلفان آمده است؛ اما در ترجمه فارسی نام مترجمان در همه مدخل‌ها حذف شده است.

۲. در متن انگلیسی عنوان «چکیده» در معرفی تمام کتاب‌ها آمده است که در ترجمه فارسی، همه آن‌ها حذف شده است.

۳. به دلیل اینکه در این اثر حجم اعلام اشخاص، اماکن و... بسیار زیاد است؛ پس فقط ضبط لاتین آن دسته از اعلامی که خوانش آن‌ها دشوار است، آمده است. در ضمن بسیاری از اعلام نیز آوانگاری فارسی شده است.

۴. برای بسیاری از واژه‌های بیگانه که مربوط به علوم و فنون مختلف

هستند، معادل‌های فارسی مصوب در فرهنگستان زبان و ادب فارسی انتخاب شده است؛ برای مثال به جای واژه «آنلاین»، «برخط» به کار رفته است و برای «دیجیتالی»، «رقومی» و برای «سی‌دی»، «لوح فشرده» و جایگزینی‌های دیگری از این دست.

۵. به دلیل اهمیت بیشتر دانشنامه‌های فارسی برای مخاطبان فارسی زبان، فقط تمامی تاریخ‌های میلادی در دانشنامه‌های فارسی به تاریخ هجری شمسی برگردانده و در کنار یکدیگر آمده است.

۶. متن اصلی کتاب در سال ۲۰۰۹م. و ترجمه فارسی آن در سال ۱۳۹۸ش. چاپ شده است؛ بنابراین اطلاعات برخی از دانشنامه‌هایی که در این اثر معرفی شده‌اند، به روز نیستند. برای مثال، در مدخل دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، نوشته شده که این اثر تا جلد سیزدهم چاپ شده است در حالیکه این دایره‌المعارف تا کنون (۱۳۹۸ش.) به جلد بیست و سوم رسیده است.

شهریور ۱۳۹۸

تهران

مترجمان

سپاسگزاری

این طرح پژوهشی بزرگ هرگز بدون کمک و حمایت گروهی بزرگ در لندن و دیگر نقاط جهان تحقق نمی یافت.

پیش از تشکر از همه چکیده نویسان و مترجمان و کارکنان آی. اس. ام. سی^۱، لازم است قدردانی خالصانه ام را از دکتر سوئر اکر^۲ در دانشگاه بسکنت^۳ اعلام کنم. ایشان با وجود وظیفه استادی و تعهدات دانشگاهی فراوان، سخاوتمندانه و کریمانه با تهیه چکیده ها و ترجمه ها و راهنمایی ها زمان گران بهای خویش را به پروژه ما اختصاص داد و با ویرایش و هماهنگی بسیاری از ترجمه های همکاران ما به زبان ترکی ما را حمایت کرد.

به دهیله صبری^۴، در دانشگاه قاهره به سبب حمایت سخاوتمندانه اش در طول اجرای طرح در نوشتن چکیده ها و در ترجمه و ویرایش مدیونم؛ همچنین لازم است از حسین عبدالستار در دانشگاه ییل^۵ برای قبول بار سنگین ترجمه و ویرایش نیمی از چکیده های نوشته شده به زبان عربی تشکر کنم.

1. ISMC

2. Suer Eker

3. Baskent Universitiy

4. Dahila Sabri

5. Yale University

گروه ما بدون سکینه کرمعلی احمد از اهداف خود بازمی‌ماند؛ مدیریت بخش ویراستاری و مسئولیت‌های مربوط به نشر طرح مدیون اوست. یکی دیگر از اعضای مهم گروه ما، شلینا حاجی است که امور مالی طرح را بدون استثنای تأمین کرد.

از اینکه دکتر عبدو فیلالی انصاری در هدایت طرح سهیم شدند، متشکرم و می‌خواهم از دکتر جفری روپر^۱ برای مشورتی که در آغاز کار دادند، سپاسگزاری کنم.

در آخراز همه چکیده‌نویسان و مترجمان اثر در سراسر دنیا و نیز همکاران دانشگاه آقاخان در لندن که با همکاری بی‌وقفه خود، کار ما را آسان کردند و در انجام این طرح به ما کمک کردند، سپاسگزارم.

آپتین خانباغی

فوریه ۲۰۰۹، لندن

مقدمه

طرح چکیده‌های دانشنامه‌های مرتبط با تمدن اسلامی شما را به سفری فکری به آن سوی مرزها می‌برد. این طرح می‌کوشد دریچه‌های پنهان شرق را باز و جوامعی را معرفی کند که اغلب نادیده گرفته شده‌اند یا درباره آن‌ها برداشت اشتباه شده است.

در این اثر، جنبه‌هایی از هزاران جنبه تمدن جهان اسلام به کوشش صدها پژوهشگر در سرتاسر جهان بیان می‌شود. تعداد دائرةالمعارف‌هایی که در ۱۵۰ سال گذشته درباره جوامع اسلامی نوشته شده، گواهی بر اهمیت آن است. تدوین دائرةالمعارف نیازمند تلاش و سخت‌کوشی بسیار است و این پروژه به استادان و ویراستاران که وقت خود را صرف چنین آثار مهمی کرده‌اند، ادای احترام می‌کند. تدوین این طرح مانند تدوین هر دائرةالمعارف دیگر، مراحل دشوار سازمانی را پشت سر گذاشته و به هماهنگی برای کارهای اجرایی و همکاری استادان بین‌المللی در نظام گسترده قوانین نیازمند است.

فلسفه وجودی طرح ام. سی. ای^۱

طی چند دهه گذشته انتشار کتاب‌هایی درباره جهان اسلام و مسلمانان در

اروپا و آمریکای شمالی افزایش یافته و بسیاری از مطالب نوشته شده بدون آگاهی از کار دیگر پژوهشگران در دیگر نقاط جهان بوده است. لازم است مؤسسه‌های علمی دانشگاهی گنجینه‌های علمی تولید شده در آسیا و آفریقا را نیز برای پژوهشگران و دیگر علاقه‌مندان این حوزه در سرتاسر جهان مهیا کنند.

دسترسی به آثار پژوهشگران جوامع مسلمان و به‌کارگیری رویکردهای آن‌ها در بحث‌های علمی روز درباره جهان اسلام ضرورت است. می‌توان به یاری یکدیگر شبکه دانشگاهی بزرگی ساخت که همگان از آن بهره گیرند. پژوهش‌های استادان اروپایی و آمریکایی از طریق تبادل اندیشه با همکاران آسیایی آفریقایی هدفمندتر خواهد شد. پژوهشگران می‌توانند تلاش‌هایشان را برای جلب همکاری هم‌تایان آسیایی آفریقایی‌شان (که به آن‌ها بی‌توجهی شده است) افزایش دهند. به‌طور کلی، کشورهای آفریقایی منابع مالی کافی برای ارتقای فرهنگی و بالابردن سطح پژوهشی خود ندارند (۱).

همچنین اگر معلمان مدرسه‌ها به کتاب‌های آن‌سوی مرزها هم دسترسی داشتند، سطح آگاهی عمومی بیشتر می‌شد. لحاظ کردن این نکته‌ها در برنامه درسی مدارس در پرورش ذهن جامعه مؤثر است؛ ولی اغلب به آن‌ها بی‌توجه هستند. البته لازم است پیش از اینکه این پژوهش به مدرسه‌ها و کتاب‌فروشی‌های معروف راه پیدا کند، از طرف جامعه دانشگاهی تأیید شود. هرساله در کشورهایی مانند مصر و ترکیه و ایران آثار باکیفیت علمی نوشته می‌شود که چشم‌انتظار بهره‌برداری هستند. فقط در ایران از ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ کمیت انتشار آثار ده برابر افزایش یافته است و عدد آن به ۲۰۶۴۲ عنوان می‌رسد (۲). ارزیابی صنعت نشر در مصر و لبنان دشوار است؛ زیرا اطلاعات آماری معتبر بسیار کم است. با این حال می‌دانیم که دست‌کم ۲۵۰ انتشارات فعال در مصر و بیش از ۱۵۰ انتشارات در لبنان وجود دارد که هرساله هزاران عنوان کتاب جدید چاپ می‌کنند (۳). از آنجا که ناشران ترجمه و توزیع این

آثار را به شرطی می‌پذیرند که چکیده‌ای از آن را دیده باشند، تلاش عمومی برای عرضه این آثار بسیار مهم است.

ارتقای سطح پژوهش در جوامع مسلمان از جمله مأموریت‌هایی است که دانشگاه آقاخان پیگیری می‌کند و به همین دلیل مجموعه طرح‌های پژوهشی ام.سی.ای (چکیده پژوهش‌های جوامع مسلمان) را تعریف کرده است. هدف این طرح ارتقا و هماهنگی فهم جهانی با به اشتراک گذاشتن دانش زبان‌شناسی و فرهنگی است. هدف اول این طرح تقویت تحقیق و تعلیم گنجینه‌های علمی جوامع مسلمان در حوزه‌های تاریخی، اخلاقی، اندیشه دینی، شکل دولت و زندگی عمومی و همچنین بیان هنرمندانه و خلاقانه این اشکال است. هدف دوم این طرح، ایجاد فضایی برای تبادل تجارب دانشگاهی استادان آموزش دیده و متخصصان و دیگران است تا درک ما را از آنچه در نشریه‌های عمومی به چاپ می‌رسد، افزایش دهد.

در گذشته آثار گروهی دائرةالمعارفی مانند اثر چندجلدی دائرةالمعارف اسلام، استادانی را از سراسر جهان گرد هم آورد. هدف چنین کارهایی تهیه مقاله‌های کوتاه و موثق درباره موضوع‌های مرتبط با جوامع اسلامی بود (۴). اگرچه دسترسی به منابع بخش فرهنگی و زبان‌شناسی پژوهش درباره جوامع مسلمان در جامعه دانشگاهی جهانی ممکن و میسر است؛ اما تلاش‌های گروهی بیشتری برای ارتقای پژوهش‌هایی که در جوامع مسلمان انجام می‌شود، لازم است؛ زیرا این پژوهش‌ها به‌طورگسترده در اروپا و آمریکا و حتی در جهان اسلام ناشناخته مانده‌اند.

وجود منابع رقومی نشریه‌ها و مقاله‌های اروپا و آمریکای شمالی امکان ارزیابی آن‌ها را فراهم آورده است؛ برای مثال شاخص اسلامیکوس (۵) مرجعی مهم در تولیدهای پژوهشی به زبان‌های اروپایی است. پایگاه داده

جی استور (۶) مقاله‌های علمی تهیه شده در اروپا و آمریکای شمالی را جمع‌آوری می‌کند و مرکز کتابخانه‌های پژوهشی گزیده‌ای از پایان‌نامه‌های تهیه شده را در اروپا شامل می‌شود. مقدار زیاد دیگری از پژوهش‌ها در اروپا و آمریکای شمالی تولید می‌شود که بخشی از آن‌ها به صورت برخط و نیز روی لوح فشرده در دسترس هستند. بسیاری از کشورهای آسیایی و آفریقایی دچار کمبود سرمایه‌های فنی و مالی برای دسترسی به این آثار هستند (۷)؛ البته این کاستی به سبب ناتوانی زبانی نیست. به هرروی، زبان انگلیسی نقش زبان میانجی را برای خود کسب کرده است و تعداد زیادی از پژوهشگران در سراسر دنیا در حال یادگیری این زبان هستند. استادان کشورهای مسلمان هم استثنا نیستند. باین حال اغلب آن‌ها ترجیح می‌دهند به زبان مادری خویش بنویسند نه به زبان انگلیسی، زیرا آن‌ها به زبان رسمی کشورشان آموزش دیده‌اند (۸). از آنجاکه زبان‌های غیراروپایی به‌طورگسترده در جهان شناخته نشده‌اند، پژوهش‌های آن‌ها اغلب نه تنها در اروپا و آمریکای شمالی، بلکه در کشورهای مسلمان مغفول مانده است. درمجموع در کشورهای اسلامی ارجحیت با یادگیری زبان‌های غربی به‌ویژه انگلیسی است.

مجله فارسی کتاب ماه علوم اجتماعی بر این حقیقت صحنه می‌گذارد که مطالعات عربی و ترکی در ایران و دیگر کشورهای غربی آسیا نادیده گرفته شده است. استادان متخصص در موضوع‌های مربوط به آفریقا و آسیا به سبب مسلط نبودن به زبان به کتاب‌های ترجمه شده روی می‌آورند که در اصل به زبان‌های اروپایی نوشته شده‌اند. نسل جدید به یادگیری زبان‌های غیراروپایی و مطالعه تمدن کشورهای همسایه خود تمایلی ندارند. در چنین وضعیتی دستیابی به دیدگاه اعراب از ایران یا دیدگاه ایرانیان از ترکیه دشوار است (۹). تبادل فرهنگی میان کشورهای مسلمان به ندرت از سوی دولت‌ها و مؤسسه‌های علمی دانشگاهی تشویق می‌شود و روابط میان دانشگاهیان به شدت متأثر از محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هاست. همین وضعیت دربارهٔ

زبان‌های در حال مطالعه در دنیای اسلام هم وجود دارد؛ برای مثال در کشورهای عربی مطالعه زبان فارسی یا ترکی یا اردو به نفع زبان انگلیسی کنار گذاشته شده است و حتی استادانی که تحقیق‌هایی درباره آسیای مرکزی، ترکیه یا شبه‌قاره هند انجام می‌دهند، از این وضع متأثرند. در ایران حتی با اینکه درس زبان عربی در مدارس اجباری است، آموزش این زبان فقط بخشی از آموزش دینی قلمداد می‌شود و این آموزش‌ها به کار پژوهش زمینه‌های تاریخی یا علوم سیاسی نمی‌آید (۱۰). این کمبود تبادل پژوهشی موجب ناکارآمدی شده است؛ زیرا فرهنگ و جوامع مسلمان از بینش فکری دیدگاه‌های خود بهره‌ای نمی‌برند (۱۱). این مانع زبانی باید برداشته شود؛ زیرا ارتباط و تبادل دوطرفه علمی به ایجاد روابط صمیمی میان کشورها منجر می‌شود.

از بین بردن موانع زبانی با ایجاد پایگاهی برای پژوهشگران در دنیای اسلام بدون توجه به مذهب و دین آن‌ها، خط‌مشی ام.سی.ای برای ارتقای سطح این تبادل‌هاست، به‌طوری‌که بتوانند آثار خود را با جامعه جهانی به اشتراک بگذارند؛ بنابراین باید دیدگاه‌های فرهنگ‌های مطالعه‌شده را در پژوهش‌های بین‌المللی تزییق کرد.

طرح پژوهشی ام.سی.ای: گذشته و حال و آینده

در سال ۲۰۰۳، در آغاز ام.سی.ای با عنوان «طرح کتاب‌شناسی تفسیری»^۱ با هدف تسهیل دسترسی به منابع پژوهشی درباره جوامع مسلمان بنا شد. این پژوهش امکان ارزیابی کتاب‌های منتشرشده درباره جهان اسلام در قرن بیستم و بیست‌ویکم را فراهم آورد. این ارزیابی اهداف زیر را دنبال می‌کرد:

- دعوت از استادان مختلف برای همکاری در طرح کتاب‌شناسی در

حوزه‌های موضوعی تعریف شده مطالعه؛

- آزمودن ابزارهای مختلف جمع‌آوری اطلاعات؛
- ارزیابی میزان پاسخ به نیازها؛
- تبیین راهکارهای بعدی براساس نتایج آزمایش‌ها.

بیست و چهار پژوهشگر منتخب براساس توانایی زبانی و کشور سکونت و موضوع تخصص آنان در شش زبان عربی، بنگالی، انگلیسی، مالایی، فارسی و روسی و نیز براساس کمیت و کیفیت همکاری آن‌ها در مطالعات اسلامی در دانشگاه آقاخان لندن سازمان‌دهی شدند و شش موضوع مطالعاتی ترکیبی علوم اجتماعی و علوم انسانی (فلسفه، قانون، بحث‌های معاصر، نقد ادبی، تاریخ اجتماعی) و پژوهش در احادیث مرتبط با مطالعات مسلمانان، ازجمله محورهای اصلی بودند. در ژوئن ۲۰۰۳ همایش دائرةالمعارف‌ها با نام «سازمان‌دهی دانش: فعالیت‌های جامع جهان اسلام قبل از قرن هجدهم»^۱ برگزار شد. این همایش برای ام.سی.ای الهام‌بخش بود؛ زیرا در سال‌های اخیر جوامع مسلمان تجربه احیا و تولید آثار جامع را داشتند. پیشنهاد شد که طرح در مرحله اول این موضوع‌ها را پوشش دهد و برای مراحل بعدی برنامه پژوهشی‌های موضوعی پیشنهاد شد.

استفاده از متخصصان و متقاعد کردن آن‌ها به شرکت در این طرح جدید مسئله بزرگی بود. بیان اهداف و انگیزه‌ها و تبیین اهمیت این طرح مستلزم تماس با افراد زیادی در سراسر دنیا و گاهی سفر به دورترین نقاط دنیا بود. با جست‌وجوی مداوم همایش‌ها، رویدادهای فرهنگی و با استفاده از اینترنت پژوهشگران را پیدا کردیم. ما در پی گردهم‌آوردن و خدمت‌رسانی به متفکران برگزیده در مجموعه بودیم. قبل از اینکه از پژوهشگران برای همکاری دعوت کنیم، از تناسب مدرک تحصیلی و توانایی زبانی آن‌ها با سطح طرح و

دسترسی آنان به انتشارات مربوط مطمئن شدیم؛ همچنین درباره جزئیات کتاب‌شناسی انتشارات پیشنهادی تحقیق کردیم تا پیش از شروع به کار از ارتباط این جزئیات با طرح مطمئن شویم. چند پژوهشگر برای راهنمایی ما در زمینه منابع تهیه‌شده در کشورهایشان از کار خود دست کشیدند. همه همکاران ما در ترسیم پژوهش‌های جهان اسلام کوشش کردند. آن‌ها چکیده آثار باکیفیتی را برای ما فرستادند که حدود مرز دائرةالمعارف‌ها را مشخص می‌کرد. در عوض برحسب وظیفه، از آن‌ها به سبب تلاش‌هایشان در وبگاه قدردانی و دستمزد آن‌ها پرداخت شد. از جمله اهداف ما جمع‌آوری کتاب‌ها و چکیده آثار مناطق مختلف بود؛ بنابراین این طرح به منزله پیونددهنده‌ای به درک بهتر از جامعه مسلمانان و پراکندگی جهان اسلام، هم در اروپا و هم در آسیا منجر شد.

جالب اینکه این طرح در میان کشورهای مسلمان، بیشترین انعکاس را در ترکیه داشت. در دهه‌های قبل سیاست‌مداران و روشن‌فکران ترک تلاش کردند سازگاری اسلام و سکولاریسم با یکدیگر و قابلیت تحقق آن را در اروپا نشان دهند (۱۲). به نظر می‌رسد بسیاری از پژوهشگران ترک متوجه ظرفیت اِم.سی.ای به مانند واسطه‌ای برای ارتباط و ترسیم اجزای تمدن اسلامی به جهانیان شده‌اند.

در حال حاضر، مرحله اول طرح را با موفقیت به انجام رسانده و فهرست کتاب‌شناختی دائرةالمعارف‌های جهان اسلام را تهیه کرده‌ایم. این چکیده کتاب‌شناسی‌ها نه تنها مسیر انتشارات گذشته را ادامه می‌دهد؛ بلکه شامل خلاصه‌ای دقیق از هر کدام از این آثار هم می‌شود. از آنجاکه زبان انگلیسی زبانی بین‌المللی است، به عنوان زبان پیش فرض طرح انتخاب شده است. با توجه به اینکه یکی از اهداف طرح دسترسی به پژوهشگران در سراسر جهان اسلام است، هفت زبان دیگر هم در طرح انتخاب شده است.

این زبان‌ها زبان‌های جهان اسلام تلقی شده‌اند. همه چکیده‌ها به زبان‌های

انگلیسی و عربی و ترکی در دسترس هستند. بسیاری از آن‌ها هم به یک یا چندین زبان دیگر (بنگالی، اندونزیایی، فارسی، اردو و روسی) ترجمه شده‌اند. مترجمان متخصص در حوزه‌های علوم انسانی، این چکیده‌ها را ترجمه کرده‌اند. هدف بلندمدت ما فراهم آوردن همه چکیده‌ها به هر هشت زبان، یعنی عربی، انگلیسی، فرانسوی، اندونزیایی / مالایی، فارسی، روسی، ترکی و اردو است.

چکیده‌ها فقط به این هشت زبان پذیرفته شده‌اند؛ اما در مرحله اول طرح، دائرةالمعارف‌های منتشرشده هرزبانی را پوشش داده است. هدف ما پوشش حداکثری آثار و در اختیار قرار دادن آن‌ها بوده است. امیدواریم با تلاش متمرکز پژوهشگران سراسر جهان، در آینده زبان‌های موجود را در طرح ام.سی.ای گسترش دهیم.

چندوجهی نبودن طرح مستلزم توجه و تمرکز بر همه مسائل جهان اسلام و آثار دائرةالمعارفی است. در مرحله اول پروژه از استادانی که درباره مجموعه‌ای از مسائل مربوط به تمدن اسلامی کار می‌کردند، دعوت شد و به پاس تعهد و دانش آن‌ها امروز ام.سی.ای به ابزاری علمی برای استفاده پژوهشگران مجهز شده است.

امید است که با تکیه بر این زیرساخت و با افزایش همکاری میان پژوهشگران آثار پژوهشی جهانی درباره اسلام افزایش و ارتقا یابد. کتاب‌شناسی مشروح ام.سی.ای ابزاری است که با آن پژوهش‌های جهان اسلام محل توجه پژوهشگران قرار گرفته است. افزون بر کتاب‌شناسی به دنبال دیگر ابزارهای حمایتی برای محققان و نیز درگیرکردن دانشگاهیان هستیم (به ویژه در مناطقی که کمتر شناخته شده هستند). هرگونه بازخورد و پیشنهادی را با هدف توسعه شبکه و گسترش موضوع‌ها پذیرا هستیم.

فرای دائرةالمعارف‌ها

طرح آزمایشی دائرةالمعارف‌ها فرصتی عالی جهت ایجاد الگویی برای طرح ام.سی.ای فراهم کرد. چون این طرح، گستره وسیعی از موضوع‌ها را

دربرمی‌گرفت، زمان کافی برای تصحیح و تمرکز بر اهداف و موضوع‌های مرحله دوم در اختیارمان گذاشته شد. جلسه‌هایی با اعضای هیئت علمی و پژوهشگران دانشگاه آقاخان در لندن برگزار شد تا درباره روش‌های دانشگاهی کنونی بحث و بررسی شود. پیشنهاد شد که موضوع‌های جدید ام.سی.ای بازتاب روابط پیچیده مدرنیته با مذهب هم باشند. درباره اهمیت لحظات تاریخی مهم در ایجاد دانش و مسائل مربوط به دین و قانون، دانشگاه سه موضوع را انتخاب کرده است: ساختار دانش، تغییرات فرهنگی و اجتماعی و جوامع و تجدد. امیدواریم کوشش ما علاوه بر کمک به ارائه آثار دیگران، در نظارت عالمانه بر تولیدهای پژوهشی دیگران و معرفی منابع قدیمی و موجود هم مفید باشد.

جهانی‌شدن در صورتی می‌تواند به نفع جامعه جهانی دانشگاهی باشد که دانش به اشتراک گذاشته شود و پژوهشگران سراسر جهان در دسترس باشند. هدف این طرح معرفی آثار پژوهشی مناطق مسلمان‌نشین است و موفقیتش را مدیون پژوهشگران هر پنج قاره است. از محققان برای همکاری از طریق مصاحبه و بررسی آثار ترجمه‌شده آن‌ها دعوت می‌شود با این هدف که این پژوهش کتاب‌شناختی در دسترس خواننده‌های بیشتری قرار گیرد. موضوع اسلام و مسئله مسلمانان به مسائل مهم دانشگاه تبدیل شده است و بحث‌های داغی در مسائل سیاسی اسلام وجود دارد. در سال‌های اخیر بیانیه‌ها و دیدگاه‌های نادرست رسانه‌ها نیاز به گسترش بینش‌های صحیح متأثر از تحقیق‌های پژوهشی را ضروری تر کرده است. آقاخان در سخنرانی‌اش در آکادمی تاتزینگ ایونجلیکال^۱ می‌گوید: «برخورد جهل منجر شده است که مردم تضاد تمدن‌ها را باور کنند» (۱۳).

یادداشت‌ها

1. Isabel Hoving, Frans Willem Korsten, Ernst van Alphen (eds) *Africa and its*

1. Tutzing Evangelical

Significant Others: Forty Years of intercultural Entanglement,

Amsterdam: Rodopi, 2003. P. 10 .

زیرساخت دانشگاهی آفریقا آن قدر قوی نیست که بتواند نیازهای دانشگاهی استادان آفریقایی را کاملاً جبران و دانشی را یکپارچه به نظریه تبدیل کند. این درحالی است که بحث‌های علمی آفریقا در جوامع دانشگاهی خارج (مانند آمریکا و اروپا) جریان دارد. این بحث‌ها ترجمه و متناسب با فرهنگ و شیوه خارجی‌ان بومی می‌شوند.

2. Stefan Winkler, "Buchproduktion und Verlag swesen im Iran" (Book production and publishing in Iran). *Orient: Deutsche Zeitschrift Für Politik und Wirtschaft des Orients*. 2001. Issues 42 IV, PP. 662-3.

در سال ۱۹۹۴، ۸۲۳ عنوان جدید عرضه شد. در سال ۲۰۰۰، تعداد عناوین ۲۰۶۲۴ عنوان بود.

3. Stefan Winkler, "Distribution of ideas: book production and publishing in Egypt, Lebanon, and the Middle East". *Mass Media, Politics, and Society in the Middle East*, ed. Kai Hafez, Cresskill, NJ: Hampton Press, 2001. PP. 165, 168.
4. Stephen Humphreys, *Islamic History: A Frame work for Inquiry*, London. I. B. Tauris, 1991 (reprint 1999), P. 4.
5. Humphreys, 1991, P. 7:

«فهرست کمبودهای زیادی دارد. فهرست شامل لیست تمام زبان‌های شرقی

نیست.»

6. "Some Resources on Islam and Judaism held by CRL", *Focus Newsletter*, Summer 2007, Vol. 26, No. 4. ISSN 0275.4924.

7. Robert Darnton, "The Library in the New Age", *The New York Review*, 12 June 2008, Vol. 55, No. 10, P. 76

رابرت دارنتون به شکاف رقومی بزرگی اشاره می‌کند که فقیران را از دیگران متمایز می‌کند. دسترسی نداشتن آن‌ها به رایانه دلیل عمده عقب ماندگی در علم است.

8. Colin day, "Enabling Intra.Asian Conversation" *JCAS (The International Convention of Asian Scholars)*, ICAS 5, Kuala Lampur, 25 August 2007, P. 7

البته اغلب رسانه زبان محلی برای انتشار آثار دانشگاهی وجود دارد؛ اما به دلیل موانع زبانی و اینکه این رسانه تمایلی به گسترش بین‌المللی ندارد، نه تنها پژوهشگران در سطح جهانی، بلکه پژوهشگران علاقه‌مند در سراسر منطقه نیز به این پژوهش‌ها دسترسی ندارند؛ بنابراین وابستگی اجرایی برای کارهای درون منطقه‌ای حتی درباره ناشران انگلیسی و آمریکایی وجود دارد.

به تلاش‌های علمی برای ارتقای گفت‌وگوهای بین فرهنگی نیاز داریم. همچنین نیازمند زیرساختی برای ارتقای همکاری‌های فرهنگی بین پژوهشگران سراسر جهان هستیم. هرچند دشواری‌هایی که این پروژه با آن‌ها روبه‌روست، بسیار بزرگ هستند؛ اما از طریق اِم.سی.ای رویکردهای صحیح به جوامع مسلمان، که عمدتاً در خارج از منطقه کشورهای مسلمان ناشناخته‌اند، برای جامعه دانشگاهی بزرگ‌تر و نیز برای جامعه جهانی در دسترس قرار خواهد گرفت.

پل. ایچ. کراتوسکا، «چاپ و نشر دانشگاهی در آسیا»، SACI (کنگره بین‌المللی دانشمندان آسیا) SACI ۵، کوالالامپور، ۲۵ اوت ۲۰۰۷، ص ۶ «پژوهشگران آسیایی پیگیر روند تحقیقات در آثار به زبان انگلیسی و مشتاق شرکت در این پژوهش‌ها هستند. با این حال پژوهش‌های مبتنی بر منابع به یکی از زبان‌های آسیایی معمولاً حاصل بحث‌های مختلف است و ممکن است اشتراک‌های زیادی با پژوهش‌های مشابه به زبان انگلیسی نداشته باشد؛ برای مثال محلی‌سازی و اهمیت مناطق که در پژوهش‌های غربی به نفع مطالعات جهانی‌سازی کنار گذاشته شده‌اند، همچنان در پژوهش‌های آسیایی مهم هستند و بحث‌های فعالی درباره هویت منطقه‌ای و ایجاد مناطق فرهنگی و اجتماعی چندملیتی در جریان است. همچنین نوعی تبادل اطلاعات علمی برای مواقعی نیز هست که امکان ورود دانش نباشد. درحالی‌که اسلام رادیکال موضوع جالب‌توجهی در کل جهان است و ممکن است برای غیرمسلمانان یا غیراندونزیایی‌ها شرکت‌کردن در چنین بحث‌هایی که در نوشته‌های مذهبی اندونزیایی‌ها دیده می‌شود، مشکل باشد. این مسئله درباره هویت ملی،

یکپارچگی فضای ملی یا ارزیابی رهبران سیاسی هم صادق است.»

9. Seyed Abd al-Amir Nabavi, "Khavaremiānē Mantagheyē Nashenakhtē (The Middle East: The Unknown Region)" *Ketabē Mah-é Oloum-é Ejtemai* (Persian Social Science Monthly Review) *Iranian Book Review and Information Journal*, Vol. 9, No. 10, 11, 12, P. 4.

10. "Khavaremiānē Shenasi-Goftegou ba Dr Mahmoud Sari al Qalam", *Ketab. é Mah-é Oloum. é Ejtemai* (Persian Social Science Monthly Review), Vol. 9, No. 10- 11- 12, P. 5:

«خاورمیانه‌شناسی، گفت‌وگو با دکتر محمود سریع‌القلم»: موانع فرهنگی، سیاسی و اجرایی فراوانی وجود دارد تا محقق از ایران بخواهد به مصر یا عربستان برود و برعکس.

۱۱. محمود جواد جاوید، «خاورمیانه اروپایی، نقدی بر انسان‌شناسی غربی»، کتاب ماه علوم اجتماعی (علوم اجتماعی فارسی نقد ماهیانه)، جلد ۹، شماره‌های ۱۰ تا ۱۲، صص ۱۰ تا ۱۳. نویسنده مقاله به کتاب اکبرس. احمد ارجاع می‌دهد (به سوی انسان‌شناسی اسلامی: عقاید تعریف و سوگیری‌ها، لاهور و نگارد: ۱۹۸۷). از آنجایی که بحث بر سر آن است که مطالعه جهان اسلام باید از دیدگاه اسلامی انجام شود، این نظریه به نظر مشکل‌ساز است؛ زیرا دیدگاهی واحد به تنهایی وجود ندارد.

12. Belma Açkura, "intelligentsia to government: you have no more excuses", *Turkish Daily News*, Monday, 3 March 2008: on the Turkish intelligentsia's desire to be part of European Union.
13. Address by His Highness the Agha Khan at the Tutzing Evangelical Academy, "The Ismaili United Kingdom". July 2006, P. 8.
- Uykucu, Kürşat Ekrem', dan günümüze Türkiye Cumhuriyeti tarihi ansiklopedisi. Ankara :Toker Yayınları, 1919.

دانشنامه تاریخ جمهوری ترکیه از ۱۹۱۹ تاکنون^۱

کورشات اکرم اویکوکو^۲

این اثر حاصل کاری مشتاقانه است که اطلاعات مهم و مفیدی درباره هفتاد سال نخست تاریخ سیاسی جمهوری ترکیه در یک جلد ۴۳۴ صفحه‌ای به زبان ترکی در اختیار خواننده قرار می‌دهد. اویکوکو، مؤلف اثر، درباره حوادث و نهادها و شخصیت‌ها (دولت مردان و اعضای مجلس و افسران ارتش) این دوره تاریخی بحث کرده است. مدخل‌ها در قالب بخش‌های مجزا نیستند؛ بلکه به ترتیب حروف الفبا ارائه شده‌اند. برخی مدخل‌ها همراه با تصاویر هستند که به‌ویژه برای خوانندگان غیرترک‌زبان جالب و مفیدند. نگارنده مدعی است که اثر نوشته تاریخی عینی‌ای است که در آن، هم از منابع چاپ‌گرا و هم راست‌گرا استفاده شده است؛ اما گاهی دانشنامه با لفاظی برای مقامات پر شده است. این مطلب به‌خصوص در جایی که نویسنده درباره نهادهای سیاسی جمهوری بحث می‌کند، کاملاً مشهود است. قضاوت‌های ارزشی نویسنده درباره جهان‌بینی و دیدگاه سیاسی در توصیف نهادهای سیاسی جمهوری آشکار است. همچنین در این اثر از زبان حماسی استفاده شده است، به‌ویژه در مدخل‌هایی که به روابط خارجی دوران قبل از جمهوری و اواخر عثمانی (۱۹۱۹-۱۹۲۳) مربوط می‌شود. ممکن است این داوری‌ها و سبک زبان حماسی برای خواننده عجیب و غیرمعمول به نظر برسد؛ اما می‌تواند حاکی از اهداف اجتماعی-سیاسی مانند جانب‌داری یا

۱. اویکوکو، کورشات اکرم، *دانشنامه تاریخ جمهوری ترکیه از ۱۹۱۹ تاکنون*. آنکارا: انتشارات

۲. Kurşat Ekram Uykuç، ۲، توکر، ۱۹۹۴.

2. Kurşat Ekram Uykuç

مشروعیت بخشیدن به یک نظام حکومتی یا یک جهان بینی باشد. افزون بر این، مدخل‌ها همواره از قالبی استاندارد برای ارائه اطلاعات پیروی نمی‌کنند. نمونه‌هایی از آن عبارت‌اند از: انسجام‌نداشتن در جزئیات مربوط به شخصیت‌ها (مثل درج‌نشدن تاریخ و محل ولادت)، اطلاعات ناکافی از برخی حوادث در بعضی مدخل‌ها (مثل درج‌نشدن تاریخ و برخی اشتباهات املایی و دستوری)؛ بنابراین ممکن است این احساس در خواننده به وجود آید که دانشنامه قبل از انتشار بازخوانی و ویراستاری نشده است.

با وجود معایب بالا، این اثر با بررسی جامع دوره تاریخی در حال مطالعه و به سبب پرداختن و به تصویر کشیدن شناخته‌ها و ناشناخته‌های آن دوران اثر مفیدی است و از این لحاظ مطالعه آن به خوانندگان ترک‌زبان و غیر ترک‌زبان (در سطوح مختلف آشنایی با تاریخ سیاسی ترکیه) توصیه می‌شود.

سویلی آکسوی^۱

Campbell, Robert B. *A'lām al-Adab al-'Arabi al-Mu'asir: siyar wa-siyar dhatiyah*. 2 Volumes, Beirut: Yutlabu min Dar al-Nashr Frants Shataynir, 1996.